

Lexikografia

- lexikografia je náuka zaoberajúca sa teóriou a praxou zostavovania slovníkov
- v súčasnosti sa v knižniciach i na knižnom trhu nachádza neprehľadné množstvo slovníkovej literatúry rôznej kvality; nasledujúce riadky preto nemôžu ponúknuť nič iné ako základné informácie o slovníkárskej práci a slovníkoch

lexikografia – z gr. *lexis* = slovo, *grafein* = písať

Klasifikácia slovníkov

1. Podľa obsahu rozlišujeme encyklopedické a jazykové slovníky

- **encyklopedické slovníky, encyklopédie** – sprostredkujú encyklopedické poznatky a odpovedajú na otázky kto?, čo?, kde?, ako?, prečo?, kedy?; nemajú jazykovedný charakter, môžu byť všeobecné (nešpecifikuje sa v nich spracúvaná oblasť, napr. *Encyclopaedia Beliana*) alebo špecializované: v slovenčine vyšli encyklopedické slovníky z oblasti matematiky, pedagogiky, chémie, zdravia, biológie a i.

- **jazykové slovníky** – sprostredkujú informácie o jazykových jednotkách, majú teda metajazykový charakter; tento typ sa pokladá za „klasické“ slovníky; v ďalšom triedení budeme uvažovať iba o jazykových slovníkoch

2. Podľa časového kritéria: diachronické a synchronické slovníky

- diachronické slovníky sa zaoberajú jazykovou históriou; členíme ich na:
 - **etymologické slovníky** – zaoberajú sa pôvodom slov; napr. Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (1957)
 - **historické slovníky** – zaoberajú sa slovnou zásobou istého minulostného časového úseku, napr. *Historický slovník slovenského jazyka* (6 zv. 1991 – 2006) sa sústreďuje na slovnú zásobu slovenčiny z tzv. predkodifikačného obdobia do r. 1787

- **synchronické slovníky** sa zaoberajú súčasným jazykom; za špeciálny typ synchronického slovníka možno považovať **slovníky nových slov** (neologizmov); v slovenčine takýto slovník nateraz nemáme; možno však použiť dvojzväzkový slovník *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů* (1998, 2004)

3. Podľa počtu spracúvaných jazykov: jednojazyčné a viacjazyčné slovníky

- jednojazyčné slovníky spracúvajú jeden jazyk, viacjazyčné (v súčasnosti najmä dvojajazyčné) slovníky konfrontujú jazykové javy viacerých (dvoch) jazykov
- príkladom na viacjazyčný slovník je napríklad Bernolákov *Slowár Slowenský, Česko-Latínsko-Ňemecko-Uherský* (1825 – 1827)
- medzi jednojazyčnými slovníkmi patrí dominantné postavenie **výkladovému slovníku** (výkladový = „vykladajú“ sa v ňom významy slov)
- v slovenčine máme k dispozícii výkladový šesťzväzkový *Slovník slovenského jazyka* (1959 – 1968); dnes sa najviac používa výkladový jednozväzkový *Krátky slovník slovenského jazyka* (vyšiel v štyroch vydaniach, najnovšie v r. 2004)

- v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra sa pracuje na novom viaczväzkovom modernom výkladovom slovníku s názvom *Slovník súčasného slovenského jazyka*; prvý zväzok vyšiel na konci r. 2006, druhý zväzok v r. 2011:
- špecifickým typom výkladového slovníka sú **slovníky cudzích slov**; na trhu je ich viacero; za najreprezentatívnejšie sa považujú:
 - *Slovník cudzích slov. Akademický.* Prel. kol. autorov. 2. vyd. Bratislava, SPN 2005.
 - Šaling, S. – Ivanová-Šalingová, M. – Maníková, Z.: *Veľký slovník cudzích slov.* 2. vyd. Bratislava – Veľký Šariš, Vyd. SAMO 2000.

4. Podľa oblasti: slovníky spracúvajúce istú čiastkovú oblasť

- **dialektologické** – spracúvajú nárečovú lexiku, napr. *Slovník slovenských nárečí* (I. zv., 1994; II. zv., 2006)
- **terminologické** – spracúvajú terminologickú lexiku, napr. Horecký, J. – Rácová, A.: *Slovník jazykovedných termínov* (1979); *Slovník slovanskej lingvistické terminologie* (2 zv., 1978 – 1979)

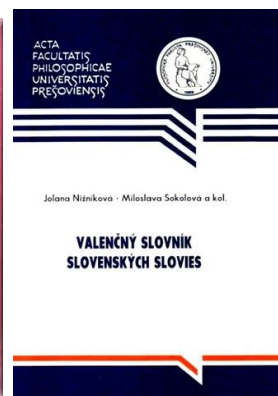
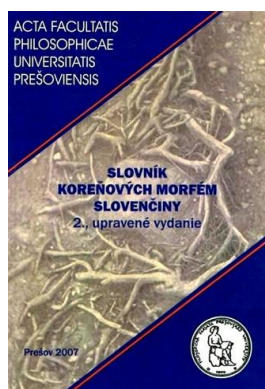
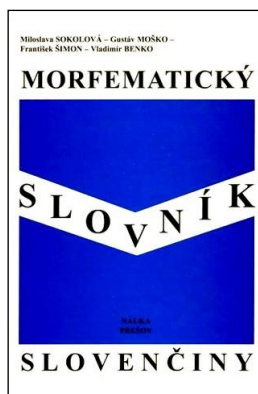
- **frazeologické** – spracúvajú frazeologickú lexiku, napr. Smiešková, E.: *Malý frazeologický slovník* (1989); Buffa, F.: *Polsko-slovenský frazeologický slovník* (1998)
- **slangové** – spracúvajú slangovú lexiku, napr. Hochel, B.: *Slovník slovenského slangu* (1993)
- **pravopisné slovníky** – špecializujú sa na pravopisnú rovinu, napr. **slovníková časť Pravidiel slovenského pravopisu** (3. vyd., 2000)

- **výslovnostné slovníky** – spracúvajú výslovnosť, napr. Král, Ľ.: *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (1984, 1988, 1996); Ološtiak, M. – Bilá, M. – Timková, R.: *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine*. Bratislava: Kniha-spoločník 2006.

- **valenčné slovníky** – spracúvajú valenciu slovies, napr.: Nižníková, J. – Sokolová, M. a kol.: *Valenčný slovník slovenských slovies*. Prešov: FF PU 1998; Nižníková, J. a kol. *Valenčný slovník slovenských slovies*. 2. zv. Prešov : FF PU, 2006. 166 s.

- **morfematické slovníky** – spracúvajú lexiku z hľadiska morfológie, napr. Sokolová, M. – Moško, G. – Šimon, F. – Benko, V.: *Morfematický slovník slovenčiny* (1999); Sokolová, M. – Ološtiak, M. – Ivanová, M. a kol.: *Slovník koreňových morfém slovenčiny* (2005, 2007)

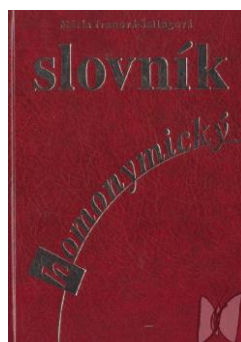
5. Podľa usporiadania – abecedné, ale aj

- **frekvenčné slovníky** – spracúvajú lexiku podľa frekvencie (častosti používania) napr. Mistrík, J.: *Frekvencia slov v slovenčine* (1969)

- **retrográdne slovníky** – zoradujú lexiku retrográdne (odzadu, podľa zakončenia), napr. Mistrík, J.: *Retrográdny slovník slovenčiny* (1976)

6. Formové a obsahové

- **synonymické slovníky**: napr. *Synonymický slovník slovenčiny* (1995, 2003)
- **homonymické slovníky**: napr. Ivanová-Šalingová, M.: *Homonymický slovník* (1997)
- **paronymické slovníky**: napr. Škvareninová, O.: *Paronymický slovník* (1998)

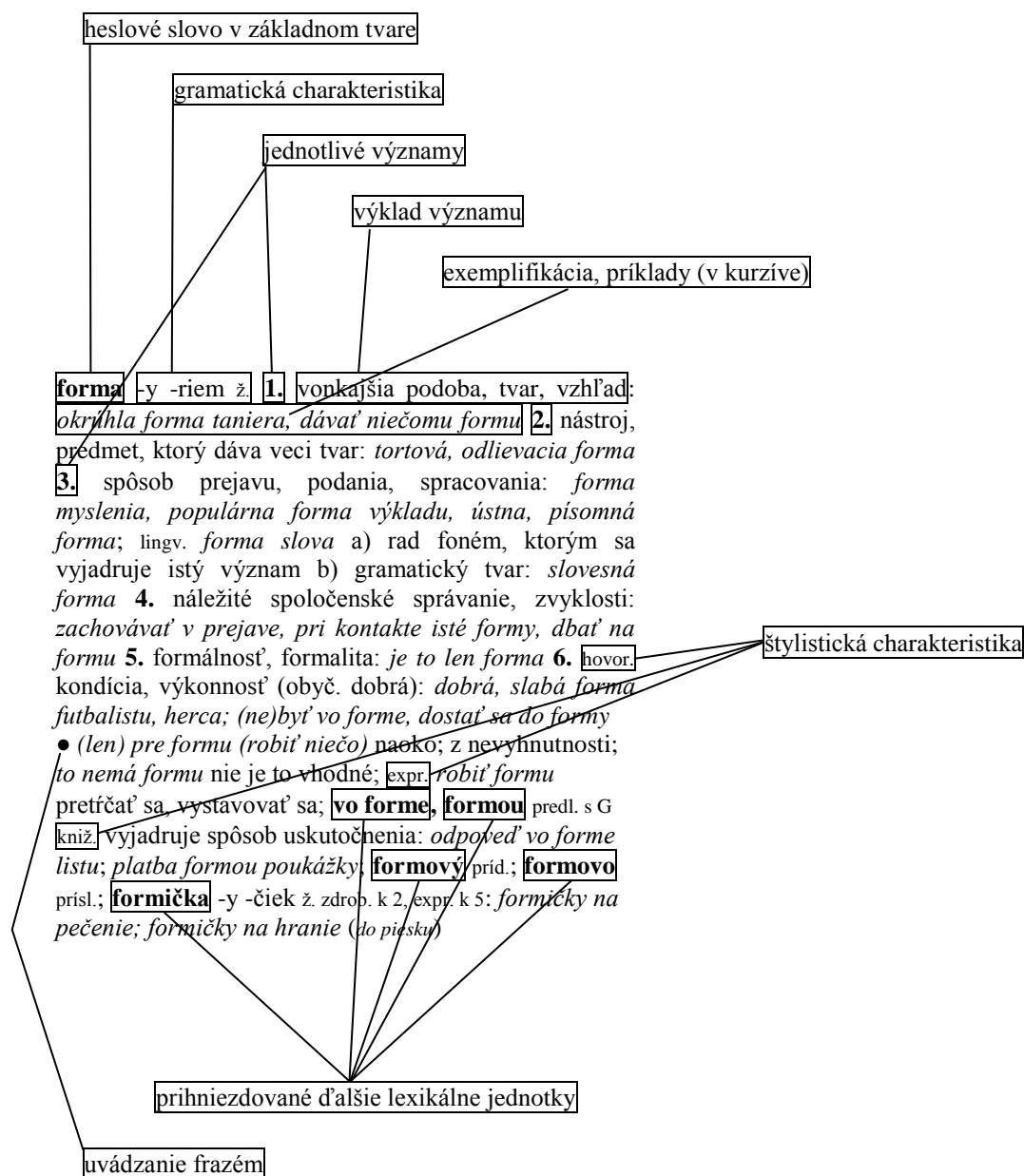
7. Podľa média: knižné a elektronické

- príkladom na elektronické spracovanie je slovník SLEX99 na CD-ROM-e, v ktorom sa nachádzajú tri slovníky: *Krátky slovník slovenského jazyka*, *Synonymický slovník slovenčiny*, *Pravidlá slovenského pravopisu*

- na internete sú na stránke JÚLŠ SAV voľne dostupné niektoré slovníky: <http://slovník.juls.savba.sk>, <http://slovníky.korpus.sk/>

Stavba hesla v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ)

- KSSJ je výkladový typ slovníka
- je to základný a najpoužívanější slovník v slovenčine; nemal by chýbať v žiadnej kancelárii a domácnosti a každý používateľ slovenčiny by mal byť schopný pracovať s týmto slovníkom
- KSSJ okrem sémantických informácií (výklad významu slova) obsahuje ďalšie potrebné jazykové údaje: gramatické, lexikálne, frazeologické, pravopisné, kontextové, štylistické a sčasti výslovnostné
- podrobné údaje o stavbe hesla sa nachádzajú v KSSJ na predsádke (prvom dvojliste prilepenom na obal)

hníezdovanie (hníezdovať, prihniezdovať, prihniezdovaný) – uvádzanie odvodených lexém v rámci hesla východiskovej lexémy (*forma* – východisková lexéma, *vo forme, formou, formička, formový, formovo* – odvodené lexémy)

Úlohy:

1. Pracujte v dvojiciach:

a) J. Rejzek: Český etymologický slovník

Na ukážku si vyberte dve slová (heslá), ktoré sa nachádzajú aj v slovenčine (jedno slovo praslovanské a jedno slovo cudzieho pôvodu), a vysvetlite stavbu hesla v tomto type slovníka.

b) Česko-slovenský slovník

Nájdite 5 slov, ktoré sú v slovenčine aj v češtine rovnaké, a 5 slov, ktorými sa čeština od slovenčiny odlišuje.

c) Á. Král: Pravidlá slovenskej výslovnosti

Diskutujte o výslovnosti slov *dereš*, *tieto*, *Timotej*, *Tisovec*, *mestečko*. Stretli ste sa v masmédiách alebo v bežnej komunikácii aj s inou výslovnosťou, než odporúča tento slovník?

d) Nová slova v češtině. 2. Slovník neologizmů

Vyberte 5 slov, s ktorými ste sa stretli aj v slovenčine, a 5 slov, ktoré podľa vás v slovenčine ešte nefungujú.

e) Synonymický slovník slovenčiny

Na príklade hesla *oznámiť* (a) vysvetlite stavbu hesla v tomto slovníku a (b) uvažujte o významovej a štylistickej platnosti jednotlivých slov v tomto hesle.

Vyhľadaj tieto heslové slová a charakterizuj, s akými slovami je v synonymickom vzťahu: *koleno*, *koniec*, *dlaň*, *jazyk*, *jeden*, *klinec*, *prst*

f) Slovník cudzích slov

Vyhľadaj slová *lyrika*, *primitívny*, *riviéra*, *cisterna*, *byrokracia*, *džez* a zisti význam, pôvod, gramatickú a štylovú charakteristiku, oblasť použitia, prípadne odvodené slová, frazeologizmy.

g) Krátky slovník slovenského jazyka

KSSJ je základnou kodifikačnou príručkou. Čo znamená prídavné meno *kodifikačný*?

h) Slovník súčasného slovenského jazyka

Aké typy výkladov sa používajú v tomto type slovníka (porov. úvod na s. 28 – 30). Na jednotlivé typy uveďte aj príklady.

i) Pravidlá slovenského pravopisu

Vyhľadaj tieto heslá a zisti, aké druhy informácií sa v jednotlivých heslách nachádzajú: *jasle*, *následník*, *slnko*, *Slovensko*, *slang*, *byť*, *zapašťať*, *očarený*, *Dunajská Lužná*.

j) Malý frazeologický slovník

Vyhľadaj tieto heslové slová a urč význam frazeologizmov, v ktorých sa vyskytujú: *koleno*, *koniec*, *dlaň*, *jazyk*, *jeden*, *klinec*, *prst*

2. Urč, z akého slovníka sú jednotlivé ukážky:

A.

ošetrovateľ -a mn. -ia m.; **ošetrovateľka** -y -liek ž.; **ošetrovateľský**

B.

kotol -tla L -e mn. -y 1. veľká kovová nádoba na varenie (priamo nad ohňom); jej obsah; valcovitá súčasť technického zariadenia: *medený k.*, *vyvárať bielizeň v k-e*; *k. guláša*; *parný k.*, *k-y ústredného kúrenia* 2. vec, priehlbina ap. podobná kotlu: *ľadovcový k.*; hud. *k-y tympany*; **kotolný**, **kotlový** príd.: *k. plech*; *k. kameň usadenina*; **kotlík** -a m. zdrob.; **kotlíkový** príd.; *k. guláš*

C.

pravták prafták/g

D.

SOMÁR – robiť z komára somára *hovor.* bezvýznamnú vec predstavovať, podávať ako veľký problém, zveličovať, preháňať niečo

O jeho extravagantnosti sa všade šušovalo, ale to len robili z komára somára. (E. Bohúň)

E.

boh beh boj bok bon bor box roh

F.

mládenec slobodný mladý muž • **mladík**: *urastený mládenec*, *mladík* • **chlapec** • **šuhaj**: *na diskotéke boli šuhaji z chemickej fakulty* • *hovor.* **parobok** • *hovor. zried.* **paholok** (najmä v dedinskom prostredí) • *hovor. expr.* **cabaj** • **caban** • **cagaň** • **capaj** • **corgoň** • *expr.* **šuhajec** • *poet.* **šuhajina** • *zastaráv.* **čel'adník** • **chasník** • *obyč. pejor.* **holobriadok** (neskúsený mládenec) • *kniž.* **junák**: *odvážny junák bojoval ako lev* • *kniž. alebo expr.* **mladoň** • *kniž. zastar.* **mladec** (Timrava) • **mladoch** (Vajanský)

G.

poliś policajt; **poliśka**; **poliśský** policajný, policajtský • hekač, fízel, safaripankista, chlpatý

H.

play-off¹ [plejof] neskl. ž. i s. <a> šport. séria vylučovacích zápasov o konečného víťaza (napr. v hokejovej súťaži): *hokejová p.*; **play-off**² príd. neskl.: *p. systém*; *p. zápasy*; **play-off**¹ prísl.: *mužstvá sa spolu stretnú p.*

I.

¹**lev** -a m zool. najväčšia, najsilnejšia mačkovitá šelma

²**lev** -a m jednotka bulharskej meny